

Bozsik Gabriella

Szókincsfejlesztés az anyanyelvi órákon – feladatlapokkal és szótárakkal

I. A 21. század elején nehezen lehet lépést tartanunk a rohamtempóban fejlődő műszaki és informatikai tudományok innovációs törekvéseivel, a megszámlálhatatlan új digitalizált eszköz megjelenésével, valamint az internet villámgyors térhódításával. Életkortól, nemtől és iskolázottságtól függetlenül valamennyien részesévé válunk ennek a dinamikus folyamatnak, hisz csak a legelterjedtebb kapcsolattartó eszközre, a mobiltelefonra gondoljunk, amely ott lapul az iskolás és a nagyszülő zsebében egyaránt. Nyelvünk szókészletébe ennek következtében több tucat angol, latin és egyéb eredetű idegen szó került be többnyire például informatikai szakkifejezésként.

Életünk új, mindennapos kihívásai az iskola világát sem hagyják érintetlenül. Korunk diákjainak oktatásában-nevelésében újfajta tanítási módszerek és műveltségelemek válnak szükségessé az eredményesség érdekében. Mára jelentősen megváltoztak az információk megszerzésének módjai és eszközei, de az információfeldolgozás stratégiai is (Pelles 2003). Szinte közhelynek számít, hogy a sokféle modern eszköz, valamint a korszerű tanulási környezet kiszorítja a papíralapú taneszközöket, szemléltetőanyagokat, a könyvet és ezzel együtt az olvasást.

Az elmondottakból következik a feladat: a magyartanár módszertani kultúrája is meg kell, hogy újuljon. Az anyanyelvi nevelésnek az egyik eddig ismeretlen, fontos feladata lesz a jövőben például az elektronikus szótári szövegek olvasási és megértési kompetenciájának a fejlesztése. Több mint egy évtizeddel ezelőtt Fóris Ágota egyik tanulmányában írta: „A lexikográfiának a társadalmi fontosságához illő szintre emelése csak úgy oldható meg, ha az oktatás folyamatába mind szélesebb körben iktatjuk be. Az oktatás technikai-technológiai modernizálása, a csúcstechnológia hasznosságának felismerése, a kvantitatív nyelvészet (illetve a nyelvstatisztika) eredményeinek a lexikográfia oktatásába való bevitelle, a számítógépes nyelvészeti kutatások kapcsolódó eredményei, a szaknyelvek kérdéskörének erősödése mind azt a feltevést erősíti, hogy a tárgyat oktatni csak interdiszciplináris szemléletben és felállásban lehet” (2002. 104). Azóta több mint egy évtized telt el.

A fejlődés irányát jól mutatják a legfrissebb adatok: az Akadémiai Kiadó nyolc nyelven 38 online szótárt jelentetett meg ez idáig. Ezek egy része remélhetőleg elérhető az iskolák számára is.

Manapság a különböző iskolatípusokban és iskolán kívül is egyre gyakrabban használjuk a *kompetencia* fogalmat. A tapasztalatok azt sejtetik, hogy többféle jelentése, értelmezése létezik a szónak még szakmai körökben is. A Pedagógiai

lexikon szerint a szó latin eredetű, és eredeti jelentése: 'alkalmasság, ügyesség'. Tolcsvai Nagy Gábor szótárában a következők találhatóak: latin eredetű, és 'illetékesség' jelentésű. „1. *jog* illetékesség, jogosultság 2. szakmai hozzáértés, szakértelem, hivatottság 3. *ny* az embernek az a vele született képessége, hogy az anyanyelvén a nyelv elemkészlete és szabályai alapján nyelvtanilag helyes mondatokat hozzon létre (a generatív grammatika elméletében)” (2007: 562.). A pedagógia kompetenciafogalma készségek és képességek együttesét jelenti, amelyek segítségével valaki problémamegoldásra képes egy adott területen, jelenti továbbá az illetőnek azt a hajlandóságát is, hogy a problémamegoldásra való képességét alkalmazza és kivitelezze. Zsolnai József felfogása szerint a kompetencia, a képesség nem más „mint az adott személynek, a tanulónak az a fajta felkészültsége, amely őt egy tetszés szerinti tevékenységosztály bármely feladatának megoldására, sikeres kivitelezésére alkalmassá teszi” (Zsolnai 2006:22). Összegezve tehát az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a fogalom magába foglalja az illető tudását, tapasztalatait éppúgy, mint a személyes adottságait. A kompetencia összetevői: az ismeretek, a tudás; a készségek, jártasságok; a személyes értékek; az attitűd; a személyiség; a motiváltság.

Minden egyes gyerek a legkülönbözőbb személyiségkompetenciákkal rendelkezik, amelyek egészen egyediek, és fejleszteni kell őket legfőképpen az iskolában. Ha kiváló képességről van szó, akkor is, hiszen a tehetség is fejlesztésre szorul, különben elvész. Az időszakonként megszervezett hazai és nemzetközi felmérések eléggé lehangoló adatai szerint (lásd a PISA-felmérések) komoly nehézséget jelent diákjainknak az írásbeli és a szóbeli szövegalkotás, valamint a szövegértés. Márpedig ez az igen fontos nyelvi tevékenység minden szaktárgyi ismeret elsajátításának az alapja és eszköze. Feltehetően ez vezette a 2012-es *Nemzeti alaptanterv* (NAT) összeállítóit is, amikor a kulcskompetenciákat megfogalmazták, és felsorolásukban az élre az anyanyelvi kommunikáció került – jelezve a fontosságát. Ez összefoglaló elnevezés, hisz idetartozik az írás, az olvasás, a szóbeli és az írásbeli fogalmazás, a beszédértés, a helyesírás, a kommunikáció stb.

Mindezen területek fejlesztéséhez pedig elengedhetetlenül szükséges a mennyiségi és minőségi szempontból gazdag szókinccs. A szövegértést kutató szakemberek az eredményességet komolyan befolyásoló mikrokészségek között többek között megemlítik az ismeretlen jelentésű szavak megfejtésének képességét, valamint a kitalálást mint problémamegoldó képességet. Ezen területek fejletlen volta a magyartanárok szerint is nagymértékben gátolja a szövegértés minőségét, illetőleg az információfeldolgozás szintjét. Mindennek törvényi megfogalmazása a következő: „Az anyanyelvi nevelés alapvető feladata az anyanyelvi kompetencia fejlesztése oly módon, hogy a tanulók életkoruknak és a konkrét pedagógiai célnak megfelelő szinten birtokolják a szóbeli és írásbeli kommunikáció képességét, ideértve a hangzó és az írott szövegek mellett az audiovizuális közlés és az IST különféle jelenségeinek (pl. internet, CD-ROM, mobilkommunikáció)

ismeretét, megértését, funkcionális elemzését és gyakorlati alkalmazását. Csak erre építve válik lehetővé az önálló ismeretszerzés és tanulás, ezzel szoros összefüggésben az élethosszig tartó tanulás képessége és az arra való igény. A nyelvi kompetencia döntő eleme, hogy érzékeljük, megértjük és értelmezzük a kommunikációs helyzetek (résztevők, alkalom, helyszín, cél), különféle médiumok és műfajok szerepét a közlésben, és saját megnyilvánulásainkban is élni tudjunk az innen nyert tapasztalatokkal” (243/2003). „[a tanuló] Képes legyen a legkülönbözőbb céllal, környezetben és módon létrejött szövegek megértésére, elemzésére, kritikai feldolgozására, valamint arra, hogy a megalkotottság sajátosságaiából, a másodlagos, átvitt, képi kifejezőmódból adódó jelentéseket felismerje, reflektáljon rájuk, és saját szövegek alkotásában maga is éljen ilyen eszközökkel” (243/2003).

A NAT legutóbbi változata a *Magyar nyelv és irodalom* tananyag részletezésekor a *Fejlesztési feladatok* cím alatt első helyen ezt fogalmazza meg: „Beszédkészség, szóbeli szövegek megértése, értelmezése és alkotása” (NAT 2012. 30).

A téma fontosságát ékesen bizonyítja az is, hogy a Magyar Pedagógiai Társaság „Szókincháló” szakosztálya díjmentesen elindított egy ún. szókinchakereső projektet, amelybe bármely iskolának be lehet kapcsolódnia az interneten. A cím és az alcím nagyon beszédes, sejteti a pedagógiai probléma súlyosságát: *Szókinch és szövegértés. Közösségi összefogás a diákok szókinchének fejlesztéséért*.

A szókinch vizsgálatával számos szaktudomány kutatói foglalkoztak és foglalkoznak: a tanítónők, a magyartanárok, a nyelvészek, a pszichológusok, a pszicholingvisztika művelői, a gyermekorvosok, a pszichiáterek stb. Többek között azonos véleményen vannak: az anyanyelv-elsajátítással kezdődik meg a nyelvi jelek tárolása, amely életünk végéig tart. Kisgyermekkorban a családban, később az óvodában történő beszédtanulás, a nyelvi minták elsajátítása rendkívül meghatározó. Az eltérő szociokulturális háttérű gyermekeknél szembevető a nyelvhasználatbeli különbség, amely már bizonyos mértékben előre jelzi a későbbi jó vagy gyengébb iskolai eredményeket. Létezik egy agyi tárolórendszer, az ún. mentális lexikon, Aitchison (1994) szerint „az elme szótára”, amelyben a nyelv és a beszéd különféle egységeit és szabályait tároljuk, a szavak száma pedig kb. 50 ezer és 250 ezer között lehetséges. A szóállomány nagysága és működése nem állandó, mindig egyénhez kötődik. Az ismert és a használt szavak (az aktív szókinch) a gyermekkortól az idős korig változnak az élet különböző szakaszaiban különféle tényezők hatására.

A szókinchhasználati kompetencia fejlesztéséért egy iskolai közösségen belül minden szakos tanár egyformán felelős. A NAT és a kerettantervek előírják, hogy az összes tantárgy terminológiájának a fontosabb elemeit, a terminus technicusokat el kell sajátítani, mert azok nélkül egy-egy fogalom megértése, valamint egy definíció megfogalmazása elképzelhetetlen, de a gyakorlatok megoldása is nehézkes vagy hibás lesz. „Bármennyi szót, kifejezést, mondatstruktúrát tanul is meg a gyermek környezetétől, olvasmányából és a tömegkommuni-

kációs eszközök révén, nem nélkülözheti az iskola tervszerű nyelvgondozó munkáját. Mindez szókincsének gyarapítását, a jelentésárnyalatok magyarázatát kívánja, majd a megszerzett és megértett szókincs alkalmazását a szóbeli és írásbeli kifejezés, valamint a beszéd- és szövegértés terén, tehát funkcionális közben” (Hoffmann Ottó 1976. 172).

A szókincs bővítése a különböző korosztályokban más-más módszerekkel történhet, hisz egy-egy szójelentést sokféle módon lehet megértetni: szógyűjtéssel, rajzokkal, zenei anyag vagy irodalmi szövegrészlet (kötelező irodalom) bemutatásával, a képzőművészet számtalan ismert alkotásának elemzésével, dramatizálással, múzeum- és színházlátogatásokkal, filmrészlet bemutatásával, különféle (például állatokat, növényeket, népi bútorokat, népviseleteket ábrázoló) diaképekkel, az interaktív tábla segítségével különböző kontinensek tavainak, tengereinek az élővilágát bemutató képekkel, valamint az interneten az egyéni érdeklődésnek megfelelő egyéb kutatással, ismeretgyűjtéssel stb. A jelentésvizsgálatban viszont van egy pont, amely megkerülhetetlen, alighanem a legfontosabb: a szótárak megjelenése a tanórákon.

Szótárak nélkül elképzelhetetlen, mondhatni megoldhatatlan a szókincsbővítés. Öröndetes tény, hogy az utóbbi néhány évtizedben a magyar nyelvtudományban több újfajta rövidebb-hosszabb szógyűjtemény, dióhéjszótár, diákszótár, egynyelvű szakszótár, lexikon és kézikönyv is megjelent papíralapon, de digitalizált változatban is. A NAT előírásainak szem előtt tartásával kezdetét veszi már ötödik osztályban a szótárak bemutatása, megszerettetése, a lexikográfiai alapok elsajátíttatása és a fiatalok szótárhasználókká nevelése, amely az érettségiig állandó tantervi követelmény. Mivel a szótárakban történő gyors eligazodás is, azaz a szótárhasználat is egyfajta készség, a fejlesztésére többek között a fokozatosság és a folyamatosság elve jellemző. A magyartanárnak rendkívül alaposan meg kell terveznie az óra azon részeit, amikor például egy gyakorlatsorba építi be a szótárhasználatot. A kompetencia-fejlesztés a szakemberek szerint a tudatosan egymásra épített, szigorúan megtervezett, a tanulók egyéni aktuális állapotához igazított fejlesztő tevékenységek sorozata. Nem várhatunk tehát eredményt ezen a téren, ha tanulóink csak elvétve látnak szótárt az óráinkon. Feltétlen szólunk kell a motiváció szerepéről is, mert ehhez a tevékenységhez is kedvet kell ébreszteni, ugyanis az ügyesen meggyőzött diákkal sokkal jobb eredményeket lehet elérnünk, mint a passzív, érdektelen társaikkal. Az életszerűség elve adja a legnagyobb motivációt a szótárhasználati gyakorlatok elvégzéséhez, mindegy, hogy papíralapú vagy elektronikus szótárakkal dolgozunk. Ha az általunk megadott témák közel állnak a diákok érdeklődéséhez, az életkoruk sajátosságaihoz, akkor a jó eredmény joggal várható, azaz a fiatalok nemcsak a magyarórákon, hanem a könyvtárakban is forgatják a szótárakat. Ennek érdekében használjuk ki az irodalomórán felbukkanó lehetőségeket is egy-egy műelemzéskor vagy stílusvizsgálat során, hogy újabbnál újabb elemekkel gazdagodjon tanulóink szókincsé. Kedvelt játékos gyakorlat az, amelyben

ismert írók, költők gyakran használt szavait mutatja be egy szócsokorban a magyartanár, és ennek alapján kell felismerniük és megnevezniük a szerzőt.

A NAT a magyartanároknak meghatározza, hogy mely osztályokban milyen szótárakat kell bemutatni az egyes anyagrészek feldolgozásakor. Bármilyen szó-tárral barátkoznak a gyerek, néhány fontos szempontot érdemes szem előtt tartanunk. Lényeges megvilágítani, hogy minden szótár nem csupán több ezer vagy tízezer szó tára, szavak halmaza, hanem abban voltaképpen szövegek találhatók, amelyeket meg kell tanulni értelmezni.

Akár kézbe adjuk a köteteket, akár dián vetítjük ki a borítót, jól vegyük szemügyre, hisz számos fontos adat már ott megjelenik. Ajánlatos felhívni a figyelmet a szerzők, a szerkesztők nevére. De jó alkalom ez például az írásjelek használatának megfigyeltetésére is, például a nagyköötjel használatának magyarázatára is társszerzők esetében, de a könyvkiadók mint intézmények nevének helyes jelölésére is gondot fordíthatunk (lásd 187. szabálypont).

Hasznos, ha a szótár címét folyóírással is bemutatjuk, ugyanis a nyomda legtöbbször a csupa álló nagybetűket alkalmazza a borítón. Többéves tapasztalatom alapján a diákok nem tudják (még a főiskolán sem), hogy a szótárcímek az egyedi címek közé sorolandók. Nehezíti a magyartanár helyzetét többek között az is, hogy meglehetősen következtelen a szótárcímek írása a (nyelvészeti) szakirodalomban is. A helyesírási szabályzat sem említi ezt a 198. pontjában, a többszavas címekre utalva viszont az első példa: *Magyar értelmező kéziszótár*. Eszerint az ilyen fajta tulajdonnévben – szemben az állandó címekkel – csak az első szót és a tulajdonnévi értékű elemeket illeti meg a nagy kezdőbetű: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*.

Minden címben megtalálható egy olyan kulcsfontosságú szó, amely a tartalomra utal, meghatározza a kiadvány célját: például értelmező szótár, etimológiai szótár, idegen szavak szótára, tájszótár, helyesírási szótár, költői szótár, kiejtési szótár, szófejtő szótár, szóvégmutató szótár, rövidítésszótár stb. Hasznos tehát, ha ezeket a fogalmakat megbeszéljük, ugyanis ezek is új jelentések feltárását eredményezhetik. A lényegét meghatározászerűen fogalmazzassuk meg és kérjük számon: Mi a rendeltetése az értelmező szótárnak, a kiejtési stb. szótárnak? Mire jó az etimológiai szótár, a tájszótár stb.?

A leginkább időigényes, de nem elhanyagolható mozzanat, amikor kivetítünk (még jobb kinyomtatva kézbe adni) egy gondosan kiválasztott szócikket, és elemezzük annak szerkezetét, a különféle rövidítéseket, a római és az arab számok szerepét stb. A szótárhasználat kompetenciaszintű fontosságára könnyen rádob-benthetjük tanítványainkat, ha például csoportos munka keretében (4-6 tanuló dolgozik együtt) rákérdezzük egy-egy fogalom jelentésére, szófajára. Az ő tippjeik után mindenképp adjuk kézbe a szótárt, és végeztessük el az összehasonlítást, az ellenőrzést!

II. Munkánkban szeretnénk néhány fontos gyakorlatfajta bemutatni, amelyek igen alkalmasak a szókincs bővítésre és a szóhasználat fejlesztésére az 5.

osztálytól a 12. osztállyal bezáróan.

A szókincsfejlesztő feladatlap fontosabb gyakorlattípusai

1. Meghatározások, szabályok

A pedagógusok véleménye eléggé megoszlik abban a kérdésben, hogy kell-e, szabad-e a félkövér betűkkel szedett tankönyvi szabályokat számon kérni és osztályozni. Az induktív menetű ismeretsajátítás utolsó lépéseként vagy az osztály képes a szabály megfogalmazására, vagy a tanárnő ismerteti, kivetíti, esetleg felolvastatja a könyvből a szöveget. Fontos folyamat kell, hogy legyen a szabályalkotás menetének megismertetése, minél több tantárgyból kiemelt és bemutatott definíció tartalmi, szerkezeti felépítésének elemzése. Ha ez elmarad, a tanuló megértés nélkül próbálja gépiesen memorizálni a szabályt.

Egy-egy definíció pontos elsajátításának a képessége többféle haszonnal jár: megismeri a diák a tudományos stílus jegyeit, a logikai ítélet nyelvi formáját, összefüggéseit, a relációkat a tanult nyelvi jellel kapcsolatosan (fajfogalom, nemfogalom), a lényeges jegyek kiemelésének lehetőségeit, azok tömör megfogalmazását, a nélkülözhetetlen szakkifejezéseket, az összetett mondatban a kötőszók jelentésmódosító szerepét stb.

Gyakorlatok:

Határozd meg, mit nevezünk igének!

Sorold fel, milyen fajtái vannak a magyar szófaji rendszerben a tulajdonnévnek!

Milyen mondatfajtát nevezünk egyszerű mondatnak?

Mit nevezünk szövegnek, és milyen jellemzői vannak?

Hány helyesírási alapelvet ismersz? Egy mondattal jellemezd mindegyiket!

Mit nevezünk hasonulásnak?

Mit nevezünk szórványnyelvelmének? Stb.

2. Szóértelmezés, jelentésmagyarázat

Az anyanyelvi nevelésen belül alighanem az egyik legbonyolultabb feladattípus ez. A különféle szótárak közül elsősorban az értelmező szótáraknak jut fontos szerep, amikor az egy hangsorhoz tartozó egy vagy több jelentést és szófaji értéket próbáljuk feltárni. A szavak jelentésstruktúrájának elemzéséhez megbízható segítség például a *Képes diákszótár* (Grétsy—Kemény 1992), az *Értelmező szótár* + (Eöry 2010) és a Pusztai Ferenc szakmai irányításával elkészült *Magyar értelmező kéziszótár* második, átdolgozott kiadása (2003).

A szóértelmezés olyan nyelvtani és egyben logikai művelet, amelyet nem lehet elég korán kezdeni. Rendkívül szoros kapcsolatban van a gondolkodás fejlettségi szintjével, függ az életkortól, az olvasottságtól, a szókincs nagyságától, a kommunikációs kompetencia fejlettségétől, az absztrahálóképességtől, a lényeglátás milyenségétől stb. Az óvodapedagógusok módszertani jegyzetében szép

számmal szerepelnek olyan javasolt gyakorlatok – *Szókinccsgyarápító játékok*, illetve *Mondat- és szövegalkotást fejlesztő anyanyelvi játékok* alcím alatt életkorok szerint (négy-ötéveseknek; hat-hétéveseknek) –, amelyekben például egy elhangzott szónak az ellentétes jelentésű párját kell megtalálni, egy másik feladatban pedig tárgyképek alapján meg kell nevezniük egy tárgyat (pl. *lilom, tulipán*), majd a főlérendelt gyűjtőfogalmat kell kitalálni (pl. *virág*). A szókinccs állandó bővülésével együtt kell, hogy járjon a szavak egyre tudatosabb jelentés-vizsgálata is. Az óvodában elkezdődött képességfejlesztést kell folytatnia az alsó tagozatban, majd erre az alapra építve a magyartanár magasabb szinten egyre bonyolultabb fogalmakra kérdez rá a fokozatosság elve alapján a konkrétól az egyre inkább elvont jelentések felé haladva.

Gyakorlatok:

Az 5. osztálytól kezdve (az életkornak megfelelően megválogatva) többféle szócsoportot hasznos értelmeztetni.

- Minden tantárgy legfontosabb szavai, szakkifejezései: Például történelemből: *kapitalizálódás, forradalom, sztrájk, szabadságharc, világbirodalom, polgárság, feudális abszolutizmus, reformáció, polgárháború, jakobinus, Bach-rendszer, jobbágyfelszabadítás, császárság*. Ének-zenéből: *skála, pentatónia, romantikus zenei stílus, szimfónia, kvint, kvintett, polifónia, fortissimo, opera, szólóének, nagybőgő, zongoraverseny, oratórium, bariton, karmester, koncertmester, moll hangnem, hárfa stb.*
- Növénytanból: *szeder, naspolya, datolya, csipkebogyó, páfrány, porcsinrózsa, lucfenyő, legyezőpálma, beporzás, tőosztás, palántázás, szüret, betakarítás, permetezés, gyeper* stb.
- A népmesékből, népdalokból, szólásokból, közmondásokból ismert régies, népies szavak: *pityóka, keszkenő, paszuly, bakacsin, csutora, csupor, dödölle, laska, rőf, áristom, árkus* stb.
- A hónapok régi katolikus elnevezése (szépirodalmi művekben találkoznak vele): *Boldogasszony hava, Böjtelő hava, Böjtmás hava, Szent György hava, Pünkösdi hava, Szent Iván hava, Szent Jakab hava, Kisasszony hava, Szent Mihály hava, Mindszent hava, Szent András hava, Karácsony hava*.
- Régi űrmértékek, területmértékek, hosszmértékek, térfogatmértékek elnevezései: *rőf, hüvely, fertály, meszely, árkus, pint* stb.!
- A természetben élő és a háziállatok neve kor és nem szerint (fényképpel illusztrálva): *szarvasmarha, tehén, bika, borjú; ló, paripa, kanca csődör, csikó* stb.
- A múlt századi iskolai élet gyakran használt kifejezései: *irka, kalamáris, palavessző, pedellus* stb.
- Egy piaci sétán összegyűjtött nevek közül a zöldségnevek és a gyü-

mölcsevek szétválogatása: *naspolya, sárgarépa, mandarin, datolya, uborka, kínai kel, padlizsán, csicsóka, pasztinák, alma, karalábé, grépfrút, zeller, mangó, avokádó, hagyma, burgonya, nektarin stb.*

- A mai köznyelv újabb szavai: *élményfürdő, drogambulancia, salátabár, roadshow, reklámmenedzser, rendszergazda, reklámújság, internetfüggő, euróövezet, génebérszet, vonalkód, testékszer, természetgyógyász, teammunka, bevásárlóközpont, célközönség, médiasztár, aerobik, diszkontáruház, adathalászat, agykontroll, celeb, pilepalack, strandlabda stb.*
- A szavak csoportosítása eredetük szerint: *médium, donna, polka, glettelés, puliszka, anapesztus, stúdió, dátum, demokrácia, kondér, seriff, propeller, analfabéta, tornác, pedikűr, poszter, szalamandra, dollár, filharmónia, diszkrimináció stb.*
- A gyakran használt orvosi szakkifejezések és magyar megfelelőjük párosítása: *szindróma – tünetcsoport, emocionális – érzelmi, krónikus – idült, hosszantartó, depresszió – búskomorság, levert lelkiállapot, mentális – lelki okokra visszavezethető stb.*
- A korábbi századokban viselt férfiruhadarabok: *köpeny, kacagány, mente, dolmány, szűr, bőgatya, frakk, zsakett, lajbi, ujjas, posztókabát, festőkötő, guba, ködmön, bricsesz, nadrág stb.*
- Gyakran használt idegen szavak: *konkurencia, inspirál, invitál, imitál, instruál, intonál, improvizál, emigrál, szintetizál, konklúzió, adoptál, mechanikus, guru, manőver, prominens, retardál, rezignált stb.*
- Közkeletű mozaikszók (betűszók, szóösszevonások) és rövidítések: *BKV, EU, HÉV, FTC, OTP, Orex, Ofotért, mg, HBO, ÉNy, APEH, NAV, PIN, taj, CD stb.*
- Informatikai fogalmak, szakkifejezések: *notebook, CRT, kibernetika, hacker, szerver, lájkol, pixel, spamrobot stb.*
- Szólások, közmondások:
  - A) Mit jelentenek az alábbi szólások, közmondások? *Haton kéred, ötön adja. Hátához nőtt a lelke. Paszománt nem illik úgy a nadrágra, mint tolvaj az akasztófára. Nehezen hízik a paripa, kinek ura vak.*
  - B) Egészítsd ki a hiányos szólásokat, közmondásokat!
Egy gyékényen .....; Úgy él, mint egy .....; Vergődik, mint a .....; Olyan szeme van, mint a .....stb.

3. Szógyűjtés

Rendkívül hasznos feladattípus, amelynek végzésekor elsősorban a szótárhasználati kompetencia fejlődik, de a szótani és stilisztikai ismeretek is jelentősen gyarapodnak. Feltétlen meg kell beszélnünk a tanulókkal, hogy mit gyűjtsenek, és honnan gyűjtsenek szavakat, azaz adjunk szempontokat. A témaköröket

határozzuk meg pontosan: az állatok, növények világa, természeti jelenségek, évszakok, népszokások, népviseletek, régi mértékegységek, a sport, a képzőművészet, a zene stb. fogalomtára, de a gyűjtés szempontja lehet a szavak szófaja, a stílusminősítése is! A külső koncentráció más tantárgyakkal igen fontos. A szógyűjtés soha nem lehet öncélú, az összegyűjtött szavaknak többféle tulajdonságát vizsgálhatjuk tovább, mondatba foglaltathatjuk stb.

Gyakorlatok:

- Sorold fel, hányféle fenyőfajtát ismersz! Állítsd párba az elnevezéseket és a fenyőket ábrázoló képeket! (Kb. 8-10 képpel szemléltetünk.)
- Gyűjtsd össze a szimfonikus zenekar hangszereinek, valamint a zenészeknek a nevét! (Pl.: *zongora – zongorista*)
- Nevezd meg, milyen todalékokkal láttad el az utóbbiakat!
- Alkoss velük szóösszetételeket! (Pl. *zongoradarab*)
- Gondolatban látogass el a könyvtárba! Sorolj fel minél több összetett szót és igét a látottakkal kapcsolatban! Szóösszetételek, igék: *katalóguscédula, kutat*.
- Gyűjts minél több rokon értelmű szót az alábbi szavakhoz: *templom, naplopó, legyőz, üt*
- Gyűjts minél több olyan igekötőt, amely a *beszél* és a *néz* ige elé illeszthető! Négy példát foglalj mondatba!
- Sorolj fel minél több olyan szópárt, amelynek az alakja hasonló, de a jelentése eltér! Pl.: *tartam – tartalom, fibula – fabula*
- Illeszd bele a következő szavakat az alábbi hiányos szövegbe!
ADSL-vonal, SIM kártya, PIN kód, mobiltelefon, internet, SMS-rendszer
Tanítsuk meg az idősebbeket a .... és az .....használatára! Segítsük őket azzal, hogy elmagyarázzuk az eszközök rendeltetését, célját! A ..... például biztonsági célt szolgál, a .....pedig a telefonba elhelyezett, az előfizető azonosítására használt eszköz. Az .....köszönhetően rövid, szöveges üzeneteket is küldhetünk ismerőseinknek. Az .....a korlátlan beszélgetést biztosítja.

III. Témánk, a szóhasználati kompetencia fejlesztése rendkívül gazdag, szer-teágazó, sokféle módszert, eszközt magában foglaló tevékenysége a magyartanárnak. Jellemzője kell, hogy legyen többek között a fokozatosság, a jó motiváció, az életszerűség, a tematikai változatosság és a feladatok sokszínűsége. A gyakorlattípusok közül jócskán alkalmazhatjuk az alkotó (produktív) és az elemző (analitikus) gyakorlatfajtákat, de legalább annyi lehetőség, sőt szükség van a kreativitásra, a játékoságra, a humorra épülő feladatokra is.

Szókincsfejlesztő feladatlap

1. Határozd meg a következő fogalmakat:

Mit nevezünk hasonulásnak?

.....
.....

Mit nevezünk birtokos jelzős szó szerkezetnek?

.....
.....

Milyen fajtái vannak az alárendelt összetett mondatnak?

.....
.....

Mi a szórványnyelvvelék jellemzője?

.....
.....

2. Keress állatneveket a szavak elé, melyekkel azok egy összetett szót alkotnak!

_____ talp

_____ derék

_____ tej

_____ kő

_____ fogó

_____ fül

_____ felhő

_____ száj

_____ út

_____ fog

_____ sor

_____ láb

3. Rendezd a betűket! Ha sikerül, magyar városok nevét kapod.

LÖCLEKLÖDM

RÁYJNZESÉB

VDMZÖSEKEŐ

NZNESRETDE

TAOSAKÁPSR

AZTÁKMLÉSA

EZHKSTEYL

DSZÁREKSZ

SÁKVIDAR

ÁKOROMM

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

4. Az alábbi nevek egy része foglalkozásokból ered. Párosítsd a neveket a mesterségekkel, és kösd össze őket!

Varga	kerégyártó
Csiszár	fazekas
Bognár	lábbelikészítő
Porkoláb	fegyverkovács
Kalmár	hordókészítő
Gelencsér	börtönőr
Gulyás	kereskedő
Takács	szövetkészítő
Kádár	marhapásztor

5. Az első szó utolsó szótagjával kezdj új szóalakot, és folytasd ezt addig, amíg el nem jutsz a jobb oldali szóalakig!

boka _____ csukló
 kunyhó _____ palota
 Kalocsa _____ Gárdony
 patak _____ tenger
 estereggel

6. Toldd meg a szavak elejét egy betűvel úgy, hogy egy új jelentésű szót kapj!

író	bíró	atya .....
alap.....		öröm .....
iker.....		ért .....
alak.....		anya .....
áraszt.....		lőre .....
ecset.....		agyar .....
avar		érdek .....
ürge.....		olló .....
ajtó.....		tart.....
üveg.....		ágy.....

7. Melléknevekkel egészítsd ki az alábbi szóláshasonlatokat!

_____, mint az ágyú.   _____, mint a templom egere.
 _____, mint a ma született bárány.   _____, mint a csiga.

a) külföldi	a) kiégett, távolib) puszta, sztyepp
b) előkelő körökben szokásos	c) kopár, zord vidék
c) kihívó, csiricsáré	
a) segítségkérő kód	a) a disznópásztorok pihenőideje
b) számítógépes világháló	b) a pásztor munkaideje
c) operációs rendszer	c) szerelmesek meghitt együttléte
a) nem igaz, hamis	a) a közösség hasznára levő
b) tetszetős, de értéktelen	b) a Kalazanci Szent József alapította, fekete reverendájú tanítórond
c) mesterkélt, művi	c) hangszeren játszó művész
a) fejedelem, vezér	a) olaszországi csatorna
b) erdélyi nemes	b) az egykori velencei, illetve genovai köztársaság államfője
c) előkelő ember	c) olasz reneszánsz hangszer
a) vágószerszám	a) biológiai folyamat
b) tornaszer	b) fiúk és lányok együttes oktatása, nevelése
c) töltésen kitörő víz	c) iskolatípus
a) ingával föld alatti kincseket keres	a) öntudatra ébred
b) két tábor között bizonytalankodik	b) gondolkodik
c) a munkahelye és az otthona között rendszeresen utazik	c) istenít valamit

11. Egészítsd ki a mondatokat az alábbi szópárok egyikével!

A parlament _____ elfogadta a törvényjavaslatot.
egyhangúan – egyhangúlag

Nagyszüleim haláláig _____ telt a gyerekkorom.
gondtalanul – gondatlanul

_____ nem szándékozom állást változtatni.
egyenlőre – egyelőre

A konferencián nem született _____ .
egyezség – egyesség

Az iskola _____ még mindig nem működik a villany.
helységben – helyiségben

Nem volt hiábavaló a _____, nagyon megérte.
fáradtság – fáradság

A szomszédomat _____ nélkül ítélték el.
bizonyság – bizonyosság

Meg _____ a tanácsodat a barátod?
szíveli – szívleli

Kiváló _____ volt ez mindkettőnk számára.
tanúság – tanulság

Laikus _____ ebben nem adhatok tanácsot.
lévén – révén

12. Az oszlopok azonos sorban lévő szavait hasonlítsd össze! Karikázd be a kakukktojásokat!

<i>plébános</i>	<i>lelkipásztor</i>	<i>próféta</i>	<i>káplán</i>
<i>szemfényvesztő</i>	<i>kuruzsló</i>	<i>mágus</i>	<i>bába</i>
<i>levegő</i>	<i>éden</i>	<i>paradicsom</i>	<i>menny</i>
<i>pogány</i>	<i>dogma</i>	<i>istentagadó</i>	<i>eretnek</i>
<i>per</i>	<i>zsarolás</i>	<i>tárgyalás</i>	<i>vád</i>
<i>kótyagos</i>	<i>kapatos</i>	<i>mámoros</i>	<i>arcátlan</i>
<i>torkos</i>	<i>falánk</i>	<i>igénytelen</i>	<i>dőzsöl</i>
<i>bűn</i>	<i>vétség</i>	<i>gasztett</i>	<i>fukarság</i>
<i>nász</i>	<i>frigy</i>	<i>vőfély</i>	<i>esküvő</i>
<i>csiszolt</i>	<i>nyájas</i>	<i>pallérozott</i>	<i>pórias</i>

13. Igaz vagy hamis az állítás? Írd a megfelelő betűjelet (I/H) a mondat mellé! A számodra ismeretlen szavak jelentését keresd meg az értelmező kéziszótárban!

A *grádics*, a *lajtorja* a *létra* szó tájnyelvi változatai.

Egyes nyelvjárásokban a búzát tengerinek, törökbúzának is nevezik.

A lóca női ruhadarab.

A csöröge reszelt krumpliból készül, amit liszttel és tojással összekeverve forró zsiradékban sütnek ki.

A mángorlót nagyanyáink vasaló helyett használták.

Ángyi a nagybácsi felesége, aki házasság révén kerül a családba.

Ha valaki céltalanul bolyong, arra azt mondják, ögyeleg vagy csatangol.

A rocska a mosogatáshoz használt súrolóeszköz.

Az ördögszekér gyomnövény. Nagyra nő, és ha elszárad, elhagyja a helyét, elindul a szél segítségével.

14. Mutasd be, milyen ruhadarabokat veszel fel, ha a következő programokra mégy:

erdei túra:

.....

barátnőd születésnapjára köszöntése:

.....

bátyád esküvője:

.....

színházi előadás:

.....

futóedzés:

.....

otthoni karácsonyi vacsora:

.....

15. Minden sorban négy szót látsz, amelyek közül kettő rokon értelmű! Húzd alá őket!

akadályoz	gátol	becsap	elriaszt
háborog	háborgat	zaklat	becsmérel
bogaras	szenvedélyes	boldog	szeszélyes
használt	idejétmúlt	régimódi	hasznavehetetlen
meztelen	tar	nincstelen	pucér

16. Ritka szavakat soroltam fel.

Írd melléjük a jelentésüket és a stílusminősítésüket! Használd az értelmező szótárt!

toportyán	.....	bölömbika	.....
bögöly	.....	gödény	.....
gácsér	.....	halva	.....
bugyelláris	.....	kikelet	.....
tar	.....	kopjafa	.....
ösztvér	.....	kalamáris	.....
deviza	.....	peyva	.....
kaftán	.....	dervis	.....
fanfár	.....	valcer	.....
bulvár	.....	panyica	.....

B) Öt, általad kiválasztott szót foglalj mondatba!

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

17. Gyűjtsél olyan szavakat, amelyek a megadott betűkre végződnek!

ng: <i>harang</i> , ...	ngy: <i>langy</i> , ...
nty: <i>ponty</i> , ...	nc: <i>kilenc</i> , ...
mb: <i>galamb</i> , ...	szt: <i>olvaszt</i> , ...
rv: <i>terv</i> , ...	nt: <i>szánt</i> , ...
ncs: <i>parancs</i> , ...	rc: <i>perc</i> , ...
jt: <i>rejt</i> , ...	ít: <i>merít</i> , ...

18. Keresd meg az alábbi szavak rokon értelmű megfelelőit! Húzd össze őket!

suhanc
oktondi

talált gyerek
plusz teher

szeleburdi
bumfordi
maradi
virgonc
lelenc
lobonc
kolonc
küldönc

mozgékony
hírvivő
butuska
garázda, kamasz
szerencsétlen, esetlen
vaskalapos
hosszú, ápolatlan haj
kapkodó

19. A *juh* és a *birka* szó jelentése azonos, mégsem használhatjuk őket egymás helyett. A felsorolt szavakról dönts el, melyik oszlopba írod őket:

nyírás, gomolya, hodály, túró, természet, gyapjú, csárda, paprikás, gulyás, tej, pásztor, bőr, sajt, nyáj, legelő, kutya, tenyésztés, comb, legény, tej, bojtár, gazda, bunda.

juh

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

birka

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

20. Ismerd fel, mit jelentenek ezek a szavak, és folytasd a sort 3-4 példával!
Használd az értelmező szótárt is!

dődölle, ambrózia, papramorgó, ...
akó, pint, icce, ...
pántlika, kacagány, ujjas, ...
krajcár, garas, pengő, ...
kereplő, köcsögduda, koboz, ...

21. Mivel foglalkozik, akit idegen szóval így nevezünk?

etológus: .....
numizmatikus: .....
egyiptológus: .....
gerontológus: .....

futurológus:.....
paleontológus:.....
archeológus:.....

22. Mi az alábbi szavak idegen megfelelője?

<i>küldöttség</i> –	<i>tegeződés</i> – .....
<i>látszerész</i> –	<i>erkély</i> – .....
<i>nemzedék</i> –	<i>csapat</i> – .....
<i>műtét</i> –	<i>formatervezés</i> – .....
<i>versszak</i> –	<i>igazgató</i> – .....

23. Mit jelentenek az alábbi szólások, közmondások?

Húzzák a levesnótát:

.....

Egy talpat cserzenek.

.....

Minden nyeregbe belefér.

.....

Ha nincs kalács, kenyér is jó.

.....

Ha bíróvá lettél, félre a komasággal.

.....

Nem használ a tanács, ha nincs követője.

.....

24. Tegyé! a következő szavak elé népvneket! Ügyelj a helyesírásukra! Foglald őket mondatba!

.....asztal: _____

.....fal: _____

.....csavar: _____

.....ülés: _____

.....saláta: _____
.....viasz: _____
.....szalonna: _____
.....erkély: _____
.....kávé: _____
.....tűz: _____

25. Tegyéél minél több igekötőt a következő igékhez, és foglald őket mondatba!

...főz:

kifőz,.....
.....
.....
.....

...jön:

feljön.....
.....
.....
.....

Ajánlott irodalom a témánkhöz

- Bakos Ferenc 2006. Idegen szavak és kifejezések – Diákszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza – Zimányi Árpád (szerk.) 2007. Magyar nyelvhasználati szótár. Pauz–Westermann, Celldömölk.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005. Közmondások – 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005. Szólások – 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2008. Szinonimák – 20000 rokon értelmű szó dióhéjszótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi Vilmos 2015. Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár. Tinta Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 2010. Infoszótár. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Eöry Vilma (főszerkesztő) 2010. Értelmező szótár + I–II. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Forgács Tamás 2004. Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Forgács Tamás 2005. „Állati” szólások és közmondások – A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 1998. Szókeresés a mentális lexikonban. Nyr. 122: 189–201.
- Grétsy László 2011. A szavak ösvényein – Szavaink és szólásaink eredete, változásai, érdekességei. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László 2012. Nyelvi játékaink nagykönyve. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor 1992. Képes diákszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gyurgyák János 2005. Rövidítésszótár. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hajdu Endre 2008. Szómúzeum. Ódon, furcsa, érdekes, bolondos, emlékezetes szavak, nevek, címek tára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Gábor (főszerkesztő) 2005. Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Tinta Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor (főszerkesztő) 2012. Régi szavak szótára. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács László 2008. Nyelvi hálózatok a mentális lexikonban — Agykapocs-kutatás. Alkalmazott Nyelvtudomány VIII. évf. 1—2. 177–196.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. Nyelvi fogalmak kisszótára A–Zs.

Korona Kiadó, Budapest.

- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
- T. Litovkina Anna 2010. Magyar közmondások nagyszótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2007. Új szavak I. – Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Molnár Csikós László 2008. Divatszavak. 222 újszerű szó és szójelentés részletes magyarázata. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Nemzeti alaptanterv (NAT) 2012. Magyar Közlöny, június 4.
- Pajzs Júlia 2007. A jövő szótára és a magyar számítógépes lexikográfia. In: Magay Tamás (szerk.) Félmúlt és közeljövő. Lexikográfiai Füzetek 3. Akadémiai Kiadó, Budapest. 171–189.
- Parapatics Andrea 2008. Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Pusztai Ferenc (főszerkesztő) 2003. Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szemerényi Ágnes 2009. Szólások és közmondások. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szilágyi Ferenc 1993. Fejtsünk szót! Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Temesi Viola (főszerkesztő) 2012. Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Idegen szavak szótára. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tótfalusi István 2011. Magyarító szótár. Idegen szavak magyarul. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Vő Gabriella 2007. Erdélyi magyar szólások. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zaicz Gábor (főszerkesztő) 2006. Etimológiai szótár. Magyar szavak és todalékok eredete. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Irodalom

- 243/2003. (XII. 17.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, tizenkettedik (szótári anyagában bővített) lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Adamikné Jászó Anna 2001. Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig. Trezor Kiadó, Budapest.
- Bozsik Gabriella – Dobóné Berencsi Margit – Zimányi Árpád 2003. Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlatja. Második, bővített kiadás. EKf Líceum Kiadó, Eger.
- Fóris Ágota 2002. Szótár és oktatás. Iskolakultúra 11: 103–107.
- Gonda Zsuzsa 2009. A szótárhasználati kompetencia elsajátítása és fejlesztése. Anyanyelv-pedagógia. Szakfolyóirat magyar nyelven tanító pedagógusoknak. 2. szám.

- Hoffmann Ottó 1976. Anyanyelvi nevelés az általános iskola felső tagozatában. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pelles Tamás 2003. Szótár és oktatás. Új Pedagógiai Szemle 5: 118–120.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Idegen szavak szótára. Osiris Kiadó, Budapest.
- Zsolnai József 2006. Új jelszó, új divathullám vagy netán paradigmaváltás a pedagógiai gyakorlatban: „kompetenciafejlesztés”. Pecsénye Éva beszélgetése Zsolnai József professzorral. In: Új Katedra, 2006. február, 20–26.